

ENZO ESPOSITO, *Bibliografia analitica degli scritti su Dante 1950-1970*, Firenze 1990, 4 cilt halinde, toplam 1473 sayfa. Sırasıyla cilt 1: XXVII-362 sayfa, cilt 2: 365-890, cilt 3: s.893-1296, cilt 4: s.1297-1473. Nâşiri Leo S.Olschki Kitapevi. Eser, yeni başlayan yeni bir dizinin ilk kitabıdır: Dantologia, Pubblicazioni del Centro Bibliografico Dantesco. Fiyatı 320.000 İtalyan Lireti.

İtalya'da yetişmiş bulunan Dante Alighieri, ülkesinde yapmış bulunduğu etki kadar daha başka ülkelerde de hakkında yapılan yayınların çokluğu karşısında, geçen yüzyılda âdeta bir ihtisas haline gelen eserlerinin basımını ve hakkında yapılan neşriyatı tespit faaliyeti Dantologia diye isimlendirildi. Bu o kadar ileri gitti ki çoğu zaman bu şair için yapılan çalışmaların ve bibliyografyaların bir derlemesini bile tespit zorlaşmaktadır. Bununla beraber İtalyanlar yılmadan kendi millî şairleri saydıkları ve aynı zamanda bütün medenî dünyaya tanıtmaya gayret ettikleri bu müellif hakkında her bir alanda yenilikler yarattılar. Bir vesile ile konu ettiğim Dante Ansiklopedisi'nden başka bir de eserlerinin belirli sürelerde nasıl toplanıp da değerlendirildiği hakkında gene üstünlüğü başka bir ülke araştırmacısına kapırmadan kendileri yarattılar. Bu kere büyük bir bibliyografik çalışmaya girişiler.

Eseri hazırlayan bay Enzo Esposito, uzun zamandan beri İtalyan kültürüne ait bir takım bibliyografyalar hazırlarken, Dante üzerine yapılan çalışmalara da katılarak bir çok değişik araştırmalar hazırladı. Bunun en büyük fırsatını 1965 yılında, Dante'nin doğumunun 700. yıl hazırlıkları sırasında elde etti. Gerek ülkesinde ve gerek İtalyan kültürünün sempati ile bakıldığı ülkelerde, Dante üzerine yapılan çalışmaları tespite kalkışan bay Esposito, bunu asla eksik bırakmamak için hızlı bir faaliyet gösterdi. Günümüzde teknolojinin artık sosyal bilimlerde de hizmete girmesi sayesinde çoğu kodlanarak muhtelif elektronik beyinlere verilen bilgiler sayesinde tespit, sıralama, istenen sisteme göre ayarlama işlemi, hazırlayanlara yardım eder. Fakat derleyici bununla da yetinmemiş, eserlerini çoğu hakkında çok kısa bazan içindekiler kısmını da bibliyografik künyeye ekliyerek araştırmacılara sayılamıyacak derecede kolaylık getiren çetin bir yol izlemiştir. Kaldı ki bir açıklamalı bibliyografyanın esas hedefi de bu olmalıdır. Bir tek isim sıralaması da araştırmalara kılavuz olmakla beraber, açıklamalar bir eserin içeriği hakkında belirli bir kaydın varlığını haber verir. Bir tek tereddüd edilecek taraf, hazırlayanın bir önyargı üzerine değerli bir esere ters bir kanaat getirip getirmeyeceği üzerinedir ki çok az ihtimal vermekteyim. Zira bir mühim eserin ihmali bile çoğu kez bibliyografyanın değerini azaltırken kalkıp da kanaat değiştirmek, hazırlayanın sonraki çalışmalarına gölge düşürür. Ayrıca Dante üzerine çok çalışan ve âdeta her gün yeni bir eser yaratılan İtalya'da böyle bir tutum hiç bir şekilde hoş karşılanmaz ve Dante üzerine çalışan diğer ülke araştırmacıları da tasvip etmezler. Bunun farkında olan E. Esposito, diğer ülkelerin bilim ve kitabiyât âlimleri ile işbirliği yaparak eserinin eksiksiz olmasına gayret etmiştir. Bu alanda ise Aldo Vallone adlı değerli dantista, yani Dante mütehassısı ile, tatlı bir rekabet içinde bulunmaktadır. Uzun yıllarını Dante'nin eserlerinin açıklanmasına ve bu alanda çok sayıda repertuvarlar da kaleme alan Vallone, iki büyük cilt halinde çalışmalarının bir özeti yapmaktan başka daha da yeni eserler kaleme almakta geri durmamaktadır. Esposito da bu çalışmaların gerisinde kalmadan, şimdi büyük bir cesaretle yeni bir dizi yayınlayan Leo S.Olschki yayınevi için bu eserini hazırlamış bulunmaktadır. Bu asrı geçen bir yayın faaliyeti içinde bulunan bu kitapevi ilk yıllarından itibaren Dante hak-

kında çeşitli neşriyat gerçekleştirdi (C.Tagliaferri, *Olschki, un secolo di editoria 1886-1986* c.184-206 arasındaki "Olschki editore dantesco" kısmı). Bunlardan en mühimi İlahî Komedya adlı eserin çok lüks bir yayını ile en eski resimli baskısının tıpkıbasımının bu asrın başında gerçekleşmesidir. Bununla da yetinmeyip özel dergilerin de yayını üstlenen Olschki, başta Aldo Vallone olmak üzere dantista'ların eserlerini neşretmiş ve bu birikimini şimdi özel bir neşriyata dönüştürmüş bulunmaktadır. Uzun nesiller boyunca yapılan bu çalışmalar, bu ülkedeki kültür geleneğinin de nasıl işlediğine bir delildir. Yayınevi bilhassa İkinci Dünya Savaşı öncesi ve esnasında ülkedeki ağır baskıdan çok zarar görmeye beraber atlatmakta fazla zorluk çekmedi ve geleneğini şimdi modern metodlar ile sürdürmeyi başardı. Elimizdeki kitap da bu geleneğin uzantılarından birisidir.

Eserin birinci cildi Danışma Metinleri anabashiğı ile başlamakta ve buna bibliyografyalar ile kataloglar ile ansiklopediler katılmaktadır. Bu kısmın önemli yanı 1921 ile 1965 yılları arasında yapılan çalışmaların düzenli bulunmasıdır. Ansiklopediler içinde en kıymetlisi 1970 yılında ilk iki cildi çıkarılan *Enciclopedia Dantesca* adlı eserdir (s.21-22 n.140). Burada eserin ana gayesi, tutulacak metod ile ilgili kısım aynen alındıktan sonra, kimlerin makale ve madde verdiği sıralanmaktadır. Bir de maddeler kosa idi daha faydalı olacaktı. İkinci kısımda derlemeler ve antolojilere yer verilmiştir. Dante'nin her bir konusu üzerinde derinlemesine duran müelliflerin adına göre hazırlanan bu kısım mühim bir bölümdür ve bunu müşterek hazırlanan eserler izlemektedir. Müşterek hazırlanan ciltler (s.70) diye başlayan bölüm içinde bilhassa 1965 yılında yayınlayan derlemelerin adları ve kimlerin katkıda buldukları sıralanmıştır. Bundan başka Dante isminin geçtiği bir takım toplantı, bilimsel kollokyum, konferanslar sonradan yazılıp kitap haline getirildiği için bu bibliyografya da yerini almıştır. Dergiler kısmında da başta 1965 olmak üzere muhtelif zamanlarda Dante'ye armağan edilen özel sayılar, içerikleri ile birlikte verilmiştir. Değil İtalya dünyanın muhtelif yerlerindeki dergiler de burada, hazırlayanın dostlarının işbirliği sayesinde, buraya dercedilmiş bulunmaktadır. Bunu değişik başlıklar taşıyan eserlerin derlemesi izler. IV sayılı kısım Dante'nin hayatı, ailesi, evi, mezarı ve hakkında yapılan resimlerin (burada Iconografa denilmiş) tahlilinin yapıldığı eserler sıralanmıştır. Dante'nin hayatı, siyasi faaliyeti, sürgünlük yılları daha ölümünden kısa bir süre sonra tartışılmaya ve hakkındaki belgelerin toplanmasına girildi. Giovanni Boccasio da Dante için ilk yorum yapanlardan birisidir ve hayatı hakkında da kitap yazmıştı. Şimdi bir tarihi belge kadar, dilcilik bakımından da çok ehemmiyet verilen bu çalışmaların sayısını bile izlemek bazan başdöndürücü bir hava yaratır. Bazan bir mısraında veya eserlerinden birinde görülen bir satırdan çeşitli hükümler çıkarılır ve çağdaş vesikalar ile karşılaştırılarak ortaya devasa makale ve kitaplar çıkar. Dante'nin aile yapısı için yapılan çalışmaları bir tarafa bırakıp, resimleri için yapılan çalışmalara değinecek olursak s.193-196 arasında n.1165 ile 1190 arasındaki çalışmaları görürüz. Dante'nin muhtelif minyatür ve tabloları bulunmaktadır. Araştırmacılar özgünlüğü üzerinde sık sık tartışırlar. Bu cildin sonları, Dante'nin sanat, estetik görüşlerine dairdir.

Eserin ikinci cildi tamamen *İlahî Komedya* adlı anıtsal eser üzerine yapılmış çalışmaların bibliyografyasına tahsis edilmiştir ve elimizdeki derlemenin de en vazgeçilmez kılavuzunun yaratılmasına sebep olmuştur. 500 küsur sayfa tutan bu cild içinde bütün dünyada İlahî Komedya hakkında yapılan çalışmalara ve bu arada İslâm kültür ve inanışlarının bu eseri nasıl etkilediğine dair çalışmalara da yer verilmektedir. Dante'nin eserini yazarken çağının ve klasik dönem fikir adamlarından ve mensubu bulunduğu dinin ana kitabı İncil'den büyük ölçüde yararlandığı ve bu yararlanmanın ne oranda olduğuna dair araştırmalar yapılır ve Dante'nin esinlendiği konuların nelerden meydana getirildiği araştırılır. Bu konuların çok büyük kısmının *İlahî Komedya* adlı eserde bulunmasından dolayı, derleyici bu esere ayrı bir cilt tahsis etmiş. İlk aşamada genel hatları ile eseri ele alan kişilerin kitap,

makale, konferans metinleri, bildirileri ve sair fikir ürünleri üzerinde durup, birer özet ile ilim âlemine sunmuş bulunmaktadır. Bu bölümün en mühim ve dikkatimizi çeken kitabı 1919 yılında bir İspanyol din adamı olan Miguel Asin-Palacios tarafından kaleme alınan *La escatologia musulmana en "La Divina Comedia"* adlı eserdir ki elimizdeki kitaba 1961 yılında yapılan yeni bir baskısı vesilesiyle girmiştir (s.369 n.2321). Asin-Palacios'un eseri çok büyük bir yankı yarattı ve yapılan eleştirilerin altında kalamayan müellif, gene Leo S. Olschki yayınevinin neşrettiği *Giornale Dantesco* adlı dergide "Historia y critica de una polémica" adlı bir dizi makale neşretti ki görmediğim bu yazıları eserin 1961 yılında yapılan 3. baskısına koymuştur. Asin-Palacios adlı değerli İslamistin eseri kısaltılmış olarak 1926 yılında İngilizceye çevrildi ve 1968 yılında tekrar bir baskısı yapıldığı için bu derlemeye girmiştir. Asin-Palacios eserinde çok aşırı bir şekilde Dante'nin başta *Miraç* konusu olmak üzere çok sayıda, İslâmî unsurları doğrudan İslâm filozof ve fikir adamlarından aldığını ileri sürdü. Başta Fransızlar olmak üzere Arapça bilmeyen ve İslâm dünyasına soğuk bakanlar bu fikre şiddetle karşı çıktılar. Gene de orta yolu İtalyan araştırmacılar buldular. Dante zamanında İslâm dini ve felsefesine ait bazı kıymetli fikir eserlerinin Latinceye ve sair lehçelere tercüme edildiğini ve Dante'nin Arapça bilmemekle beraber bu eserlerden muhakkak istifade ettiği üzerinde durdular. Bunlar arasında en seçkin kişi Enrico Cerulli idi. Burada s.394 n.2511'de gösterilen eseri *il 'Libro della Scala' e la questione delle fonti Arabo-Spangnde della Divina Commedia* (Miraç Kitabı ve İlahî Komedya'daki Arap-İspanyol eskatolojisi) başlığı ile önce 1949 yılında çıktı ve gördüğü rağbet üzerine 1960 yılınca yeni bir baskı yaptığı için bu bibliyografyaya girmiştir. E. Esposito bu eser için yapılan tanıtma ve eleştirileri de aynen almıştır. Cerulli sonradan bir ek cilt daha çıkarttı ise de 1970 yılından sonra olduğu için Esposito buraya koymamıştır. E. Cerulli bu alanda yepyeni bir ufuk açarak daha başka eserlerin kaleme alınmasına yol açtı ve bütün bunlar İslâm âlemi ile Hristiyan âleminin Ortaçağlarda birbirleri ile olan fikir alışverişinin İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd ile sınırlı olmadığını gösterdi. Bu çalışmalarda İtalyan araştırmacılar her zaman için birinciliği ellerinde bulundurmakla birlikte Fransız, Alman, İspanyol araştırmacılar da bu incelemeler silsilesine katıldılar. E. Esposito bunlara yer vermekle araştırmacılara kaynak sağlamıştır. Arap ülkesinden gelen nota da yer vermiştir (s.423 n.2712 s. 450 n. 2907). Sayfa 518'den sonra Cehennem (Inferno) kısmını tahlil eden araştırmacıların eserlerine yer verilmiş. Bu kısım eserin en çok okunmuş ve tahlil edilmiş parçasıdır. Araf (Purgatorio) ve Cennet (Paradiso) bölümlerinde de aynı metod uygulanmıştır. Önce genel hatları ile inceleyen çalışmalar ve sonra da her bir Canto üzerinde duran kişilerin eserleri ad sırası ile belirtilmiştir. Bu fevkalâde kıymetli cilt, bir bütün teşkil eden bibliyografyanın en çok aranılan kısmı olacaktır.

Üçüncü cilt içinde IX sayılı bölüm Dante'nin Küçük Eserleri (Opere Minori) diye tanınan mektup; şiir, devlet sistemi hakkındaki eserlerinin şiir, tahlil konularına değinilmiştir.

X sayılı kısım da Dante'nin eserlerinin elyazma ve basılı olanları üzerinde durulmaktadır. Dante'nin eserleri kısa bir zaman içinde müstensihler tarafından çoğaltılmaya başlandı ve XV. yüzyılda matbaanın keşfinden hemen sonra da muhtelif basımları yapılmaya başlandı. Bütün metinlerin kendisine has bir özelliği bulunmaktadır. Bundan dolayı da her biri üzerinde araştırmacılar titizlikle durup, başta *İlahî Komedya* olmak üzere Dante'nin eserlerinin düzeni üzerinde tartışılar. Bu yazmalar ve basmalar arasında bazısı çok tanınmıştır ve basımı gerçekleştirilenler günümüzde kitap piyasası ile ilim çevresinde çok takdir edilir. Bazı yazmalar da minyatürleri ile tanınmıştır. En itibarlısı da Vatikan kitaplığında bulunmaktadır ve bundan dolayı da neşredildi. Bazı elyazmalarının eskiliği ve dolayısıyla Dante zamanına en yakın metnin ne olabileceği araştırılmaktadır. İlk mısralar dışında Dante tarafından bizzat görülen *İlahî Komedya* metninin elde bulunmaması araştırmacılar için zorluk olmakla

beraber asırlardan beri devam eden filolojik çalışmaların canlı hareket gücünü bu meydana getirir. Yazmalar kadar basma metinler de araştırmacıların kullandıkları eserlerdir. Bir de kütüphanecilik açısından önemli olaydır. Her bir İtalyan kütüphanesi, sahip olduğu *Incunabula* yani matbaanın icadı gününden 1499 yılı sonuna kadarki basılı kitapları ile övünür ve bunlar üzerinde zaman zaman araştırmalar hazırlanır ve her zaman için Dante'nin eserlerine özel bir özen gösterilir. Ayrıca bazı İtalyan edileri de özellikle Dante üzerinde durdular ve muhtelif eserler kaleme aldılar ki şimdi her biri birer tarih anısı olarak kitaplıkların doldururken elimizdeki kitapta gösterilen tarihler arasında yapılan tekrar yayın ve değerlendirilmelere yer veriliyor. Bu konu cildin son kısmında sıralanmıştır: "Storia della critica". Buraya kadar ki sayfalarda Dante yorumcuları ve yaptıkları yorumlara yer verilmiş ve hemen resimlendirilmiş nüshalara geçilmiştir. İtalyan ressamlar kendi içlerinden yetişen bir sanatkârın kelimelerle yapıtı tasvirleri renk ve desenlerle yansıtmaya giriştiler ve bol sayıda tablo yarattılar şimdi günümüzde bu gelenek devam ettirilmektedir, hatta bazı İtalyan olmayan sanatçılar da Dante'nin büyük eserini resimlendirdiler. Böyle bir çalışma daha XV. yüzyıl basımlarında da görülür ve resimlendirilmiş Dante metinleri okuyucuların göz zevkine de hitap ettiği için matbaanın geniş bir iş alanı açmasını sağladı. Günümüzde bile yayınevleri bir fırsat buldukları zaman *İlâhî Komedya*'nın resimli bir neşrini yaparlar. XIII. kısım tercüme edilen Dante metinleri ile bunu gerçekleştiren mütercimlere ayrılmıştır. Çok kıymetli kayıtların bulunduğu bu bölüm (s.1037-1065 243 tane kaydı içerir) içinde Dante hakkında İslâm dünyasında yapılan çevirilere de yer verilmiştir. Böyle bir çalışma elbette ki tek başına biri tarafından gerçekleştirilemez. Enzo Esposito giriş kısmında teşekkür ettiği meslektaş ve arkadaşlarının yardımı sayesinde bu kısmın tam olmasına gayret etmiştir. Böylece Avrupa dilleri yanında Asya ve Amerika kıtalarında da bu alanda yapılmış çalışmalarını da öğrenmiş bulunuyoruz. Son kısımda bulunan Dante'nin eserleri üzerine yapılmış eleştirilerin ve tartışmaların müellif adına göre sıralaması ve bir de özeti yapılmıştır.

Eserin dördüncü cildi dizinlere ayrılmıştır. Sara Esposito tarafından hazırlanan bu bölüm binlerce ismin aranmasına ve kolayca bulunmasına değerli bir yardımcı cilttir. Derlemesi yapılan dergilerin tam adı verildikten sonra müellif adına göre yapılan sıralama ve daha sonra da konular diye bir dizin hazırlanmış. Zahmetli bir iş olduğu erbabi tarafından bilinen indeks hazırlığı, böyle bir eser için kaçınılmazdı ve bu mecburiyeti yerine getiren Esposito, her yönü ile kütüphanecilere örnek sayılacak bir eser yaratmış ve çok önceden başlattığı çalışmalarının olumlu sonuçlarını bu eserde toplamış bulunmakla beraber, bu eseri en azından 1985 yılına kadar devam ettirmeli ve böyle bir çalışmanın yirmi yıllık gecikme ile gerçekleşmesini en az bir zamana indirmeye çalışmalıdır. Fakat böyle bir eserin daha matbaa masrafının bile çokluğu karşısında yayınevi ülkesinin Ulusal Araştırma Merkezinin maddi yardımını temin ettikten sonra, bu mali yönden büyük zarara yol açacak basım işini gerçekleştirmiştir. Bu tarz bilimsel çalışmaların satışı az olduğu için, yayınevleri şeref ile iftihar etme yanında parasal sarsıntularını ancak devlet desteği ile giderebilirler. Olshki yayınevi asırlık çalışmalarının sonuçlarını, bilimsel birikimi ile sürdürmekte ve Dante üzerine yapılan çalışmaları üstlenmekle hem kendisi hem de ülkesi için her zaman anılacak ve araştırmacıların hep başvurusunu sağlayacak bir eser yaratmıştır. Dante üzerine yapılan çalışmalar gerçi bir tek İngiltere'de Shakespeare, Almanya'da Goethe ile kıyaslanabilir. Ayrıca *İlâhî Komedya*'nın lise sıralarında ders kitabı olarak üç yıl süre ile örnek metin olarak İtalyanca öğretmenleri tarafından öğretilmesi, esere bir satış alanı açmakta ve bilim adamları da eserlerinin basıldığını görmektedirler. Şimdi elimizde bulunan kitap bu çalışmalarını değerlendirmekte ve gelecek nesillere örnek teşkil etmektedir. Müellifin başarısı kadar yayınevini de bu kitaptan dolayı kutlamak gerek.